

Ryssland utför stupet. Eller inte

Den ryska reformeran tog slut när det finansiella systemet brakade samman förra hösten. Ambitionen att bli en liberal marknadsekonomi i västerländsk mening har tonats ned av den nya ledningen. Det är nu upp till det ryska folket att välja väg.

Men är det ett hopp, eller ett hot? | av Claes Arvidsson

STANDARDGREPPET I TV:S SJUKHUSSERIER för att illustrera slutet på en patientens dramatiska livskamp är att visa EKG-kurvan. Från att ha registrerat hjärtats slag blir den plötsligt en rak linje. Det skulle lika gärna kunna illustrera förra sommarens ryska stillestånd när det finansiella systemet brakade samman efter att regeringen ställt in betalningarna på sina lån och släppt rubeln fri. Ekonomins hjärta slutade att slå. Rubelkursen föll som en sten.

Men det var värre än så. I själva verket var den blip-pande slutpunkten på TV-skärmen i det här fallet också slutet för den ryska reformeran. Politiken hade misslyckats.

Och frågan är om en återupplivning är möjlig, eller om Ryssland är dömt för evigt?

Kristecken har det funnits gott om: försvagning av presidentmakten, oförmåga att fullfölja de ekonomiska reformerna samt – det centrala – en politisk vindkantring i konservativ riktning. De liberala reformatörerna har sparkats från maktens centrum medan deras beskyddare – president Jeltsin – alltmer påminner om en vålnad från Brezjnevpokens pensionärsklubb.

Reformkrafterna är tillbakaträngda och med det nu ledande persongalleriet kan det konstateras att den en gång av Jeltsin utmanövrerade Michail Gorbatsjov nu har fått sin hämnd. Hans grabbar har kommit tillbaka.

Det är inte bara nya kvastar som sopar. Sättet att göra politik har ändrats genom att politikens nav flyttas från presidenten till premiärministern och parlamentet. Det borde minska möjligheterna att förutse den politiska färdriktningen. Paradoxalt nog har den politiska kris som ledde fram till Primakovs upphöjelse till premiärminister i september 1998 lett till att förutsägbarheten om de politiska besluten i en mening ökat. För första gången sedan 1991 har Ryssland en regering som arbetar tillsammans med parlamentet och inte direkt motarbetas av det. Det drar i riktning mot en större politisk stabilitet, något som understryks av den vänskapspakt som ingåtts mellan president, premiärminister och parlament, och som inne-

bär att alla skall vara snälla mot varandra inför de kommande valen. Jeltsin skall inte på egen hand byta premiärminister och inte heller upplösa parlamentet. Parlamentet skall å sin sida inte försöka få Jeltsin avsatt.

Till bilden hör dock att parlamentsvalet i år och presidentvalet år 2000 snarare öppnar vägen för taktikspel än handlingskraft. Det är inte ens säkert att den ständigt sjuke Boris Jeltsin hänger med fram till dess.

NÄR RYSSLAND STÄLLDE IN betalningarna i augusti gick det mest värdefulla som under stora kostnader uppnått under åren av sicksackande reformverksamhet förlorat: en viss makroekonomisk stabilitet och en viss tilltro till att den skulle bestå. Marknaden bygger på förtroende. Men det gör också demokratin. I båda dimensionerna har kursen nu devalverats, vilket är allvarligt. Det kan bereda väg för återvändsgrändspolitik av den rödbruna sorten. Även en sådan salongsfärdig politiker (med aspirationer på presidentposten) som Aleksander Lebed kan bli en sådan. Senast i november avfärdade han demokratin och ställde sig bakom en diktatur.

Om reformåren ses i backspegeln framträder ändå en bild som gör att varningarna för vargen nog bör hållas ganska måttliga. För det första är det viktigt att peka på att det i flera val skett ett folkligt avståndstagande från kommunismen, vilket alltså inte utesluter att många stödjer kommunisterna. För det andra har visserligen de liberala krafterna tappat greppet om politiken, men tyngdpunktsförskjutningen har skett till politiker som sätter måttlig reformtakt – inte bara auktoritet och nationalism – i fokus. Moskvas borgmästare Luzjkov, för att ta ett exempel på en politiker med ambition att efterträda Jeltsin, är knappast någon politisk svärmorsdröm för väst, men steget till vargen är ändå långt. För det tredje har det växt fram ett medelklasskikt med ett tydligt reformintresse (som dock drabbades hårt av augustischocken). Ytterligare en viktig faktor är att den sociala oron hittills varit försumbar.

En liberal renässans ter sig dock avlägsen. Opinionsvindarna blåser inte i reformriktning och reformpartierna bidrar knappast till att ändra på den saken. Personpartier har ofta svårt att komma överens. Det gäller också i Ryssland.

Sammantaget tyder åtskilligt på att det varken blir reform (tsar Peter) eller rödbrun revanschism (vargen Stalin) som kommer att dominera rysk politik under den närmaste framtiden, utan en mitten i politikens center-vänsterfält.

Premiärminister Primakov är den som i dagsläget ligger närmast presidentposten, om han skulle ställa upp. Hans regering, med inslag av kommunister och Zjirinovskijanhängare, flaggade inledningsvis för en ekonomisk politik som skulle ha kastat in landet i ett ännu större kaos. "Till sedelpressarna" var mottot. Vägen till hyperinflation, med allt vad det innebär av mänskligt lidande och omöjliggörande av affärer, låg öppen. Så har det inte blivit och fallet i ekonomin har därigenom mildrats.

I stället ser nu Primakov ut att vara avsevärt mer förhållningsbar – kanske efter att ha granskat böckerna lite mer noggrant. Det krisprogram som premiärminister Primakov tagit fram under stor vanda – och efter lång tid – har fyra huvudpunkter: betala eftersläpande löner och pensioner, skapa makroekonomisk stabilitet med en normalisering av rubeln och statsskulden, genomföra en skattereform i syfte att bli underlätta utländska direktinvesteringar och stärka statsmakten, samt reformera flödet av intäkter och utgifter mellan federationen och regionerna. Det är med andra ord ett program som i ord inte direkt bryter med den tidigare politiken. Djävulen sitter dock i detaljerna och att döma av det som hittills presterats bådär det inte gott.

DET BUDGETFÖRSLAG SOM antagits är stramt och gick med kommunisten Masljukovs stämpel igenom utan alltför stort knorr i duman. Implementeringen är dock en annan sak, bli indikerar en föreslagen skattesänkning (moms) att ekot från statens tomma kassakista kommer att tvinga fram en högre takt i sedeltryckeriet.

Kontakterna med politiska tungviktare i väst, liksom med IMF och Världsbanken, har rimligtvis också bidragit till en förståelse för att regeringen inte kan avskärma sig från det internationella finansiella systemet och samtidigt klara budgeten. I långa stycken verkar det nu handla om det vanliga ryska spelet om att pressa ut så mycket förmåner i form av lättnader i skuldbördan som möjligt från IMF (som i sin tur beroende av att Ryssland inte helt inställer sina betalningar till IMF).

Det är en illustration av att Rysslands beroendeställning verkar hämmande för möjligheterna att rulla tillbaka de ekonomiska reformerna. Det blir en annorlunda ekonomisk politik med tex större inslag av statlig

intervention, men inte så annorlunda som det fanns anledning att förmoda i början av förra hösten. Samtidigt – och däri ligger naturligtvis en tragik – blir det en politik som inte kan få Ryssland på fötter. Muddling-through är mottot.

Men det är inte bara västligt inflytande som håller tillbaka. Den tröghet som bidrog till att reformerna aldrig lyfte kan nu ha samma verkan i försöken att byta fot.

SAMTIDIGT ÄR HISTORIENS GÅNG NYCKFULL. Händelsekedjor hakar i varandra och handlingar får oförutsedda effekter som kan omkullkasta resonemang om en relativt moderat återställarpolitik.

Trots att de politiska protesterna hittills varit ringa är social oro också en faktor som inte kan lämnas därhän; hur mycket tål det ryska folket innan det har fått nog? En amerikansk mätning som under flera år pejlat stämningarna visar att bara sju procent av de tillfrågade uppgav att de har deltagit i något politiskt möte eller demonstration. Fyra procent hade strejkat. Antalet ryssar som förklarade sig beredda att protestera har i själva verket minskat under senare år. Bilden kan dock snabbt ändras. Studien visar att det är de som inte tycker att de har något att förlora som protesterar, och om situationen blir värre ökar deras antal. Undersökningen visar också att fackföreningsanslutna tenderar att demonstrera mer än andra och fackmedlemskapet är på väg upp. Politiskt intresserade är också mer protestbenägna än de ointresserade. De kommande valrörelserna kan bli en utlösande faktor. Dels fokuseras politiken, dels kan partier (särskilt kommunistpartiet) vilja använda fackföreningarna för att politisera missnöjet.

Till orosmomenten hör också att det bland kommunisterna och andra finns tydliga inslag av antisemitism, något som stod fram i öppet ljus i samband med dumans svala attityd till kraven på fördömande av kommunistpolitikern Albert Makasjovs angrepp på judar i höstas vid ett politiskt möte i Moskva till minne av dem som miste livet vid stormningen av det ryska parlamentet (Vita huset) 1993. Vem bär skulden?, frågade Makasjov i ett angrepp på reformpolitiken. Svaret blev bankerna och massmedierna. Ocker, bedrägerier, korruption och kriminalitet florerar i landet och därför valde Makasjov, som han uttryckte saken, att kalla reformatörerna för judar. Han skulle själv leta upp judarna och sända dem till en annan värld. Kommunistledaren Zjuganov har också givit sig in "branschen" med påståenden om att det är en judisk världskonspiration som hotar Ryssland. Det är en attityd som långt ifrån är ovanlig bland ryssar i allmänhet.

Inte heller skall sprängkraften i den fortgående sönderfallet, defederaliseringen, av unionen underskattas. Augustikrisen har spätt på maktförskjutningen från Mos-

kva till regionerna. Exempel har också givits på försök att avskära regioner från den ryska "inre marknaden", med en egen valuta, och vidare har det hörts krav på utträde ur federationen. Värt att notera är också att den ryska militären på många håll har blivit mer avhängig den regionala ledningen för sin försörjning. Trots detta finns i nuläget inte något reellt hot mot federationen som sådan, bl a därför att de flesta regioner är beroende av federala subsidier. Däremot innebär det ju att det blir viktigare att blicka utanför Moskva för att förstå hur Ryssland utvecklas.

UTIFRÅN ETT DETERMINISTISKT PERSPEKTIV är det möjligt att avvisa Rysslands möjligheter att bli ett normalt land – en liberal marknadsekonomi. Bristen på tradition i tex rättsstatlighet och det civila samhällets svaghet kan anföras för ett sådant perspektiv. Med hänvisning till sådana unika förutsättningar kan det därför sägas att reformförsöket var dömt att misslyckas. Det är tråkigt, men inget vi kan att göra något åt.

Men med samma utgångspunkt kan svaret bli det motsatta – att det närmast är en naturlag att Ryssland blir en liberal marknadsekonomi. Ryssland är som alla andra länder. Det faktum att människor över allt i grund och botten tenderar att uppskatta samma saker, tex personlig trygghet och frihet, möjligheter att jobba och tjäna pengar, kan tala för det synsättet.

Om man höjer blicken är det svårt att hävda att Ryssland inte befinner sig i en normaliseringsprocess. Ryssland under de sju reformåren har blivit ett slags demokrati och fått ett slags marknadsekoniskt ramverk. Delvis handlar det om potemkinreformer, åtgärder som inte fått verka fullt ut. Reformprocessens karaktär har givit den ryska marknadsekonomin starkare inslag av rent-seeking och kleptokrati än i de avancerade transitionsekonomierna. Möjligheterna att tjäna pengar på staten har lett till kriminella inslag i ekonomin, exempelvis maffia-ägande. Det mest utmärkande är dock att privatiseringen skapade en oligarkisk dominans inom näringslivet och inom politiken, som nu skakas av såväl augustikrisen som Primakovs försök att ta det politiska initiativet.

DEMOKRATI OCH MARKNADSEKONOMI är det normala i dagens värld. Vad som ryms inom ramverket varierar dock. Det ser delvis olika ut i stater med ungefär samma traditioner och utvecklingsnivå. Än större skillnader finns mellan stater som befinner sig på olika nivåer och har olika traditioner.

Ryssland kännetecknas av att samtidigt vara premodernt, modernt och postmodernt. Utvecklingsförloppet skall därför inte bedömas utifrån, tex den postmoderna statens kriterier, utan skall i stället ses i ljuset av blandformens dynamik.

Att postmoderniteten ("väst") bara är en option är inte liktydigt med att stabilitet och ökad välfärd är utesluten (och naturligtvis inte heller motsatsen). Däremot är det en indikation på att referensländerna bör sökas i stater med likartade förhållanden. Exempel på blandforms-länder med svagt utvecklade demokratier är Turkiet och Indien. Kina är ett exempel på att ett slags marknads-ekonomi fungerar utan demokrati. Italien är ett exempel på att postmodernitet är förenligt med omfattande kriminella inslag i ekonomi och politik.

Slutsatsen är å ena sidan att det "normala" varierar och å andra sidan att det är fullt möjligt för stater att fungera även under suboptimala institutionella förhållanden.

Mot den bakgrunden är det inte givet hur Ryssland kommer att utvecklas. Ett sannolikt händelseförlopp är att efter år av misslyckanden från den nya mitten ställer ryssarna sina förhoppningar till en stark man med plan-ekonomi light och "återupprättande av Rysslands storhet" på programmet. Ryssland fortsätter i en dålig cirkel med ekonomiskt kaos, misär och social oro som följd. Det är sönderfallets väg.

Men det kan inte heller uteslutas att ett växande missnöje leder till att en reformist vinner presidentvalet 2004. Reformerna får den politiska legitimitet som tidigare saknats. Med en stark politisk vilja, ett konsistent reformprogram och med internationell uppbackning kommer Ryssland till slut in i en god cirkel med en möjlighet att bli ett "normalt" land.

Mellan dessa två utvecklingsförlopp ligger ett tredje – och kanske är detta det bästa vi kan hoppas på. Det följer tvåloperans dramaturgi: Några moment som ständigt återkommer, nya personkonstellationer och "cliffhangers" som kan skapa rubriker i medierna.

Den ryska versionen är att trots åren av misslyckande kommer aldrig någon vändning. Det är nationalism, auktoritet och något slags fasthållande vid ekonomiska reformer som gäller. Det bara personkonstellationerna som byts ut, i övrigt råder i grund och botten status quo. Ekonomin tar aldrig fart. Regionerna stärks, men det hotar inte unionen på allvar. Ryssland förblir samme sjuke man som bekymrar världen i dag.

HELT KLART ÄR ATT förhoppningarna om en snabb övergång till demokrati och marknadsekonomi inte har infriats. Inför tusenårsskiftet är det fortfarande oklart vilket slags land Ryssland vill vara.

Så länge demokratin består kan dock en ny reformperiod inte uteslutas. Till den står hoppet. Till ryssarna själva.

Claes Arvidsson (claes.arvidsson@mbox301.swipnet.se) är ledarskribent i Upsala Nya Tidning.